

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 7 (1988)

Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' και η Καραμανλιδική μετάφραση της "Ορθόδοξης διδασκαλίας" του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας

Κυριακή Μαμώνη

doi: [10.12681/deltiokms.190](https://doi.org/10.12681/deltiokms.190)

Copyright © 2015, Κυριακή Μαμώνη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαμώνη Κ. (1988). Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' και η Καραμανλιδική μετάφραση της "Ορθόδοξης διδασκαλίας" του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 7, 129–140. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.190>

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΤ΄
ΚΑΙ Η ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΤΗΣ «ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ» ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΜΟΣΧΑΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑ΄ΣΙΟ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Ι. ΕΝΑΣ ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ 1836-1846

Ἡ πρώτη πατριαρχία τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ (1835-1840) συνδέεται μὲ τὴ σύντονη, ὀργανωμένη μορφή ποῦ ἔλαβε ἡ ἀντίδραση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν ἑτεροδόξων, ἰδίως προτεσταντῶν ἱεραποστόλων, μὲ τὴν ἴδρυση τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1836 τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Πνευματικῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς»¹ (στό ἐξῆς, Κ.Ε.). Στὴν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως ἀναφέρεται ὁ κώδικας 69 τοῦ Μουσείου Μπενάκη (πρῶν Ταμείου Ἀνταλλαξίμων), ποῦ περιλαμβάνει κυρίως τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου καὶ συνοδικῶν μελῶν, τῆς Κ. Ε., καὶ τῶν διαφόρων περιφερειακῶν ἐπιτροπῶν κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 29-4-1836 ἕως 25-5-1838². Ἐνας ἄλλος κώδικας 204 τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους (πρῶν Ταμείου Ἀνταλλαξίμων 320), ποῦ μέχρι τώρα εἶχε ἐνταχθεῖ στοὺς μητροπολιτικοὺς κώδικες Καισαρείας³, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι ἕνας δεῦτερος πατριαρχικὸς κώδικας τῆς Κ.Ε. στὸν ὁποῖο καταγράφονται ἡ ἀλληλογραφία τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς καὶ ἄλλα σχετιζόμενα μὲ τὴ δράση τῆς ἔγγραφα ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1836 ἕως 10-3-1839 καὶ δύο ἔγγραφα 21-3-1846, 6-5-1846.

Ὁ κώδικας ΓΑΚ 204 ἔχει διαστάσεις 37×24 ἑκατ. καὶ περιλαμβάνει ἀρι-

---

1. Πρεσβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νοελληνικὴν κατὰ τὸν ἰθ' αἰ.* Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἀθήναι 1977, σσ. 349 κ.ἑ.

2. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ κώδικα αὐτοῦ, βλ. Κ. Μάμωνη, «Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν μισιοναρίων», *Μνημοσύνη* 8 (1981), σσ. 179-212.

3. Σημειώματα ἀπὸ τὴ μελέτη κωδίκων τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων (δακτυλογραφημένα), βλ. Γ. Μαυροχαλυβίδης, Μπ. Νικηφορίδης, φάκ. τοῦ ΚΜΣ *Περιφέρεια Καισαρείας* 2, κώδ. 320 (σήμερα ΓΑΚ 204), καὶ αὐτ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης, *Κατάλογος* 1, σσ. 84-86. Κ. Σ. Παπαδόπουλος, «Διὸ ἐξέχουσαι προσωπικότητες τῆς Σμύρνης. Οἱ διευθύνται τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης Νεοκλῆς Παπάζογλου καὶ Βενέδικτος Κωνσταντινίδης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 10 (1963), σσ. 457-460.

θμημένες σελίδες 76, από τις οποίες οι σσ. 68-73 είναι λευκές. Δεν αριθμούνται τα δύο πρώτα φύλλα καθώς και άλλα 68 λευκά μετά την τελευταία αριθμημένη σ. 76. Η γραφή —με εξαίρεση τις σσ. 74-76— είναι όμοια με τη γραφή που παρουσιάζεται κατά μέγα μέρος στον κώδικα 69 του Μουσείου Μπενάκη: προέρχεται από το χέρι του ίδιου γραμματικού του Πατριαρχείου. Στάχωση δερμάτινη. Στο εξώφυλλο σε ετικέτα με γραφή μεταγενέστερη: «Καισαρείας Έγγραφα Οίκουμην. Πατριαρχείου 1836-1846». Σε ανάριθμο φ. 2^ο τής άρχης: «Καισαρείας». Σε προσκεκολλημένο φ. στην εμπρόσθια στάχωση με μολύβι, πιθανότατα από τον Γ. Μαυροχαλυβίδη: «Τὸν κώδικα τὸν διέτρεξα· σπουδαῖος ἱστορικὰ μὰ δὲν ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Καππ[αδοκία] μας». Σε ανάριθμο φ. 1^ο τής άρχης: «Ὁ κώδικας μελετήθηκε ξανά ἀπὸ τὸν Γ. Μ[αυροχαλυβίδη] Γεννάριος 1858» (ἀπὸ παραδρομὴ, ἀντὶ 1958).

Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα ἀπόγραφα τοῦ χειρογράφου, τὰ περισσότερα εἶναι δημοσιευμένα· ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἔγγραφα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν καραμανλίδικη μετάφραση τῆς «Ὁρθόδοξης Διδασκαλίας» τοῦ μητροπολίτη Πλάτωνος Μόσχας⁴ ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Καισαρείας Παῖσιος⁵.

Στὸ σύνολό τους τὰ περιεχόμενα τοῦ κώδικα ΓΑΚ 204 ἀνάγονται στὰ ἀκόλουθα ἐπὶ μέρους θέματα, ποὺ ἀφοροῦν σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ἀπὸ τὴν ὀργάνωση καὶ δράση τῆς Κ.Ε. καὶ συμπίπτουν μὲ ἀντίστοιχα θέματα διαλαμβανόμενα στὸν κώδικα 69 τοῦ Μουσείου Μπενάκη. 1. Οἱ δύο γνωστὲς πατριαρχικὲς ἐγκύκλιοι Γρηγορίου ΣΤ' ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὀργάνωση συστημιατικῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀρθοδόξων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀσκούμενου ἀπὸ μέρους τῶν ἑτεροδόξων ἱεραποστόλων προσηλυτισμοῦ⁶. 2. Ἄλ-

4. Γιὰ τὸν Πλάτωνα Μόσχας (κατὰ κόσμον Πέτρος Γκεόργκιεβιτς Λέβτσιν, 1737-1812), βλ. «ΘΗΕ» 10, σσ. 434-435. Γιὰ τὶς ἑλληνικὲς μεταφράσεις τῆς κατηχήσεως, βλ. Κ. Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σ. 435 σημ. 1. Γιὰ τὴν καραμανλίδικη μετάφραση τοῦ Παῖσιου, βλ. S. Salaville-Eug. Dalleggio, *Karamanlidika...* I, 1584-1850, Athènes 1958, σσ. 262-266.

5. Ἀπὸ τὰ Φάρασα (1778-1871), ἡγούμενος στὴ μονὴ Τιμίου Προδρόμου Φλαβιανῶν ἀπὸ τὸ 1805, μητροπολίτης Καισαρείας ἀπὸ τὸ 1832 ὡς τὸ 1871, βλ. Ἄν. Μ. Λεβίδης, *Ἱστορικὸν δοκίμιον...* Ἐν Ἀθήναις 1885, σσ. 205-215. Ἰω. Ἰωαννίδης, *Μητροπολίται Καισαρείας καὶ διάφοροι πληροφοροὶ*. Ἐτυπώθη ἀδεία τοῦ Ὑψηλοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Ἐν Κωνσταντινούλει... 1896 (μετάφραση τοῦ Χρ. Τουργούτη 1958 ἀπὸ τὰ καραμανλίδικα, δακτυλογραφημένο στὸ ΚΜΣ), σσ. 41-46. Ἰ. Κάλφογλου, *Ἡ μονὴ Φλαβιανῶν*, Κωνσταντινούπολη 1898 (μετάφραση Χρ. Τουργούτη καὶ Γ. Μαυροχαλυβίδη ἀπὸ τὰ καραμανλίδικα, Ἰούλιος 1957, δακτυλογραφημένο στὸ ΚΜΣ), τόμ. I, σσ. 215 κ.ἑ., II, σσ. 364 κ.ἑ. Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *Ἀποσημειώματα χρονογράφου* 1780 - 1800 - 1869 - 1913, Ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 224. Φ. Δ. Ἀποστολόπουλος, «Τρία ἔγγραφα τοῦ κώδικα Ταβλουσοῦν τῆς Καππαδοκίας: 1 αὐτοκρατορικὸ βεράτι καὶ 2 ἐπιστολὲς τοῦ Παῖσιου, μητροπολίτη Καισαρείας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 1 (1977), σσ. 220-223, 229-239.

6. *Εἰδοποιήσις περὶ συστάσεως Ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ Πνευματικῆς· ὀριστικὴ τῶν χρῆδων ἐκάστου τῶν τῆς Ἐπιτροπῆς μελῶν καὶ παραινετικὴ εἰς πάντας τοὺς ἡμετέρους*

ληλογραφία του πατριάρχη και της συνόδου, τῆς Κ.Ε., του Παΐσιου Καισαρείας, του μεγάλου πρωτοσυγκέλλου Ἀθανασίου και του ἱερομονάχου Λεοντίου σχετικά με τὴν ἔγκριση τῆς καραμανλίδικης μεταφράσεως τῆς «Ὁρθόδοξης Διδασκαλίας» τοῦ Πλάτωνος Μόσχας ἀπὸ τὸν Παΐσιο⁷. 3. Ἀναφορὲς δύο ἐπιφανῶν διδασκάλων τῆς Σμύρνης: α' τοῦ ἱεροδιακόνου Νεοκλῆ Παπάζογλου πρὸς τὸν πατριάρχη, με ἀίτημα, μετὰ τὴ «λιποταξία» του ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ σῶμα, τὴν ἄδεια νὰ συναψεὶ γάμο, καὶ β' τοῦ Βενεδίktου Κωνσταντινίδη, μέλους τῆς τοπικῆς ἐπιτροπῆς Σμύρνης, πρὸς τὴν Κ.Ε., με θέμα τὴν ἔγκριση κατηχητικοῦ συγγράμματός του. — Ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις καὶ στὶς δύο ἐπιστολές⁸. 4. Ἐπιστολές καὶ ἀποσπάσματα σχετιζόμενα

ὀρθοδόξους εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ εὐπίθειαν τῶν ἐν αὐτῇ διαφόρων διατάξεων (σς. 1-7, Φεβρουάριος 1836). Δημοσιεύθηκε στὸ περ. *Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ*, Σύγγραμμα περιοδικὸν θεολογικόν, ἠθικόν, ἱστορικόν, ὑπὸ Γερμανοῦ ἱεροκήρυκος, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀνδρέου Κορομηλά Ι (1836), σς. 69-87. Αὐτοτελὴς ἔκδοσις (Κωνσταντινούπολις 1836), βλ. Δ.Σ. Γκίνης -Β.Γ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, Α' 1800-1839, σ. 386, ἀρ. 2639. — Ἀτιτλὴ περικοπὴ με θέμα δὴγιαίς τῆς Κ.Ε. πρὸς τοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτες γιὰ τὴν παράδοσις ἢ καταστροφὴ βιβλίων ποὺ θεωροῦνται κακόδοξα (σ. 7, Δεκεμβρίου 1836). — *Ἐγκύκλιος ἐκκλησιαστικὴ καὶ συνοδικὴ ἐπιστολὴ, Παιρανετικὴ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξους εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν ἐκδοθεῖσα καὶ διακηρυχθεῖσα παρὰ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Θεοσιτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου ΣΤ'* καὶ τῆς περὶ αὐτὸν Ἱεράς Συνόδου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ Πατριαρχεῖα παρὰ Ἀ. Ἀργυράμωφ μωλξ' (σς. 8-22). Αὐτοτελεῖς ἔκδόσεις (1836-1837), βλ. Δ.Σ. Γκίνης -Β.Γ. Μέξας, *ἔ.ἀ.*, σ. 386, ἀρ. 2635, καὶ σ. 405, ἀρ. 2776. Ἀνατυπώσεις καὶ μεταφράσεις, βλ. Κ. Μαμόνη, *ἔ.ἀ.*, σ. 182 σημ. 3.

7. *Ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου γέροντος Καισαρείας πρὸς τὴν Αὐτοῦ Παναγιότητα καὶ πρὸς τὴν Ἁγίαν Σύνοδον* (σ. 23, 24-4-1838). — *Περικοπὴ ἐκ τοῦ γράμματος πρὸς τὸν μέγαν πρωτοσύγκελλον Ἀθανάσιον σταλέντος παρὰ τοῦ ἁγίου γέροντος Καισαρείας κὺρ Παΐσιου* (σς. 23-24, χωρὶς ἡμερομηνία). — *Διαταγὴ τοῦ Παναγιωτάτου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν ὅπως διελθοῦσα τὴν τοῦ ἁγίου Καισαρείας μετάφρασιν τῆς κατηχήσεως τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ τουρκικόν καὶ ἐγκύψασα ἐπιμελῶς ἀπάντησιν πρὸς τὴν Αὐτοῦ Παναγιότητα* (σ. 24. Τὸ κείμενο λείπει). — «Ἀπάντησις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Παναγιώτατον καὶ πρὸς τὴν Ἱεράν Σύνοδον» (σς. 25-26, χωρὶς ἡμερομηνία). Δημοσίευσιν με ἐλάχιστες ἀλλαγές καὶ ἡμερομηνία 4-6-1838, Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σς. 283-286. — «Τοῦ Παναγιωτάτου πρὸς τὸν ἅγιον Καισαρείας» (σς. 27-28, 10-4-1838). Δημοσίευσιν με ἡμερομηνία 12-6-1838 καὶ προσθῆκὴ ὀνομάτων συνοδικῶν μελῶν: Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *ἔ.ἀ.*, σς. 280-283. — *Τοῦ γέροντος Καισαρείας πρὸς τὴν Παναγιότητα* (σς. 28-30, 30-6-1838). — *Ἐτερον γράμμα τοῦ ἁγίου Καισαρείας πρὸς τὸν Λεόντιον* (σ. 31, 30-7-1838). — *Διαταγὴ τοῦ Παναγιωτάτου πρὸς τὸν Λεόντιον* (σ. 31, Αὐγούστος 1838). — *Ἀπάντησις τῆς Ἐπιτροπῆς τῇ ὑμετέρᾳ πανοσιῶφ καὶ προσκυνητῇ ἡμῖν Αὐτοῦ Παναγιότητι καὶ τῇ Ἁγίᾳ καὶ Ἱερᾷ Συνόδῳ* (σ. 32, χωρὶς ἡμερομηνία).

8. «Ἐπιστολὴ Βενεδίktου Κωνσταντινίδου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν» (σς. 32-33, 29-7-1838). Δημοσίευσιν: Κ.Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σς. 450-453. — «Ἐτέρα τοῦ αὐτοῦ» (σς. 33-34, 27-8-[1838]). Δημοσίευσιν: Κ.Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σ. 453. — «Ἡ ἀπάντησις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς αὐτόν» (σ. 34, Σεπτέμβριος 1838). Δημοσίευσιν: Κ.Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σς. 454-456. — «Γράμμα λιποτάκτου τινὸς ἀπὸ ἱεροδιακόνων πρὸς τὸν πατριάρχη» (σ. 38, 17-9-1838. Ὑπογραφὴ Νεοκλῆ Παπάζογλου). Δημοσίευσιν: Κ. Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σς. 446-448. — Ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ πρὸς τὸν Σμύρνης πρὸς ἀπάντησιν τῶν προβαλλομένων ἐν τῷ ἀνωτέρῳ γράμματι» (σς. 38-39, 1838). Δημοσίευσιν: Κ.Σ. Παπαδόπουλος, *ἔ.ἀ.*, σς. 448-450.

μέ την Ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου στά χρόνια τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ καί εἰδικότερα μέ τό «Περί συνοικεσιῶν» ζήτημα ποῦ ἀνέκυψε μέ νομοσχέδιο τοῦ Ἰονίου κράτους. — Ἐγκύκλιος Γρηγορίου ΣΤ΄ κατὰ τῆς νεοελληνικῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφίης⁹. 5. Καθορισμός, σύμφωνα μέ τόν διοργανισμό τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου («*ἐλευθέρα ἀνάγνωσις τῶν κοινῶν γραμμάτων*») καί τῆς διδασκαλίας στά «ἐλληνικά σχολεῖα» («*ἐντεχνος τῆς γραμματικῆς διδασκαλία*»)¹⁰. 6. Διαμαρτύρηση τῆς Κ.Ε. πρὸς τὸν πατριάρχη γιὰ τὴν ἀλλοίωση τοῦ κειμένου καί τὴν κακὴ ἐκτύπωση τῆς ἐκδόσεως τῶν Μηναιῶν ἀπὸ τὸν Ἄ. Κορομηλά¹¹.

II. Ο ΠΑΪΣΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΟΥΡΚΟΦΩΝΟ ΠΟΙΜΝΙΟ ΤΟΥ

Ἡ ποιμαντορία τοῦ Παΐσιου σὲ ἐπαρχία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ποῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπόλεια τῆς γλώσσας, ἀντιμετώπιζε καί τὸν κίνδυνο τῆς

9. «Ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ καί συνοδικὴ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ἰονικῆς Ἑπτανήσου» (σσ. 34-37, Αὐγούστος 1838). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας περὶ βαθμολογίας τῶν συνοικεσιῶν... Ἡδὴ πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου καί τῆς περὶ Αὐτὸν Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου, κατὰ τὰ Πατριαρχεῖα αὐθ΄, παρὰ Ἄ. καί Θ. Ἀργυράμωφ, σσ. 163-179. Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β΄, σσ. 292-306 (Νοέμβριος 1838). — «Ἡ ἐπομένη πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ συνοδεύει τὴν ἀνωτέραν» (σσ. 37-38, 1838). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 180-181. — «Ἡ ἀνυπόγραφος ἀναφορὰ τοῦ Ἰονίου κράτους περὶ τοῦ Νομοσχεδίου τῶν συνοικεσιῶν» (σσ. 39-40). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 1-6. Γ. Α. Ράλλης καί Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καί ἱερῶν κανόνων...* τόμ. 5, Ἀθήνησιν 1855, σμ. 1. — «Ἀπόσπασμα τοῦ Νομοσχεδίου Πολιτικοῦ Κώδικος διὰ τὸ ἐνωμένον Ἰόνιον κράτος. Τίτλος ε΄» (σσ. 40-50). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 7-55. — «Ἀπόδειξις πατριαρχικὴ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Πνευματικὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἀκριβῆ θεωρίαν καί νόμιμον ἐπίκρισιν τοῦ ἀνωτέρω Νομοσχεδίου καί τῶν προβαλλομένων παρὰ τῶν Ἰονικῶν Ἑπτανησίων περὶ τῆς συγκαταβάσεως τῆς ἐν τοῖς γάμοις βαθμολογίας» (σ. 50, Σεπτέμβριος 1838). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 56-58. — «Ἀπάντησις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Παναγιώτατον καί πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον περὶ τῆς ἀνυπογράφου ἀναφορᾶς καί Νομοσχεδίου τοῦ Ἰονίου κράτους» (σσ. 51-61, 17-10-1838). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 59-130. — «Ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ καί συνοδικὴ πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους περὶ βαθμολογίας τῶν συνοικεσιῶν καί τοῦ Νομοσχεδίου» (σσ. 62-64, 1838). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 131-150. Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β΄, σσ. 306-322. — «Τόμος περὶ συνοικεσιῶν» (σσ. 64-66, 10-2-1839). Δημοσίευση: *Πρακτικὰ ἔ.ἀ.*, σσ. 151-162. Γ. Α. Ράλλης καί Μ. Ποτλῆς, *ἔ.ἀ.*, τόμ. 5, σσ. 164-176. Μαν. Ἰω. Γεδεῶν, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Α΄, σσ. 287-292 (μὲ ἡμερομηνία 1-3-1839). — Βλ. καί γενικὰ, Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, «Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ΄ καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου», *Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἐπετηρὶς* 13 (1917), σσ. 117-153.*

10. Ἄτιτλο. Ὑπογράφουν τὰ μέλη τῆς Κ.Ε. (σ. 74, 6-5-1846).

11. Ἄτιτλο. Ὑπογράφουν τὰ μέλη τῆς Κ.Ε. (σσ. 75-76, 21-3-1846).

ύποταγής στην έτεροδοξία, θεωρήθηκε από το Πατριαρχείο ιδιαίτερα σημαντική. Ἡ Κ.Ε. τὸν ἀπεκάλεσε «*ἄλλον Παῦλον*»¹². Οἱ ξένοι ἱεραπόστολοι, ἄλλοτε φανερά καὶ ἄλλοτε μὲ δολιεύσεις, προσπαθοῦσαν νὰ πλήξουν τὴν ὀρθότητα καὶ ἀκεραιότητα «*τῶν ἀποστολικῶν καὶ συνοδικῶν κανόνων καὶ παραδόσεων*»¹³. «*Ἡ ἔπιρροή τῆς ἐπιβουλῆς*» στὴν ἐπαρχία Καισάρειας προερχόταν κυρίως ἀπὸ τὴ Σμύρνη¹⁴. Μορφωμένοι κληρικοὶ δὲν ὑπῆρχαν γιὰ νὰ διαφωτίσουν τὰ πλήθη· ἀντίθετα, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀπαιδευσία ἦταν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ κλήρου. Ἡ πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἦταν τουρκόφωνη. Ἐλάχιστοι γνῶριζαν τὴν ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν παρεφθαρμένη· ἀκόμη καὶ ἡ γνώση τῆς τουρκικῆς ἦταν ἀτελέστατη. Σχολεῖα ἀκατάρτιστα, ἔλλειψη προσαρμογῆς καὶ ὁμοφωνίας τῶν διδασκάλων μὲ τὰ ἦθη τῶν κατοίκων, ἀπροθυμία νὰ γεφυρωθεῖ τὸ χάσμα, ἔλλειψη σταθερῶν μεθόδων διδασκαλίας, ἀπέκλειαν κάθε δυνατότητα γιὰ τὴν προώθηση τῆς παιδείας¹⁵.

Τὸ πρῶτο βῆμα τοῦ Παΐσιου ἦταν νὰ μεταφράσει στὰ τουρκικὰ καὶ νὰ διαβάσει στὸ ποιμνίό του ἐγκυκλίου τοῦ ἀπέστειλε ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄ πρὸς ὄλες τὶς ἐπαρχίες, ὄχι μόνον τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχικῶν θρόνων¹⁶.

Γενικὰ ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ πίστευε καὶ διακήρυττε ὅτι ἡ μετάφραση τῶν Γραφῶν εἶναι ἀντίθετη «*τοῦ φρονήματος καὶ τῆς γνώμης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*»¹⁷. Ἐτσι δὲν ἦταν δυνατό νὰ συμφωνήσει μὲ τὴν ἰδέα τῆς μετάφρασεως κειμένων τῆς Γραφῆς στὴν τουρκικὴ γλῶσσα, ἰδέα στὴν ὁποία ἀπέβλεπε μὲ θέρμη ὁ Παΐσιος¹⁸. Μεταφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶχαν ἤδη κυκλοφορηθεῖ στὴν ἐπαρχία του· κυρίως ἡ Βιβλικὴ Ἐταιρία τοῦ Λονδίνου στὴν ἐκδοτικὴ τῆς δραστηριότητα εἶχε περιλάβει καὶ τὴν ἐκδοση μεταφράσεων τῆς Βίβλου στὴν τουρκικὴ¹⁹. Στὴν περιφέρεια Καισάρειας ἡ σχετικὴ προμήθεια γίνονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Σμύρνη²⁰.

12. Κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 75^ι, 14-6-1837.

13. Κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 69^ν, 1-7-1837.

14. Δύο διδάσκαλοι ἀπὸ τὸ Ἐντουρλούκ, ὁ Ἰσαὰκ Γιατζόγλους καὶ ὁ Γεώργιος Καρλόγλου, ἀναφέρονται ὅτι πρωτοστάτησαν γιὰ τὴ διάδοση τοῦ λουθηροκαλβινισμοῦ στὴν ἐπαρχία Καισαρείας, κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 45^ν, 24-2-1837. Ὡστόσο καὶ οἱ δύο ἀναφέρονται στὸν πίνακα τῶν συνδρομητῶν στὴν τυπωμένη τουρκικὴ μετάφραση τοῦ Παΐσιου, ΤΟΓΡΟΥ ΤΑΝΙΓΝ ΤΑΛΙΜΙ... 1839 (σὲ ἀνάριθμη σελίδα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου).

15. Ἰ. Κάλφογλου, *ἔ.δ.*, τόμ. Ι, σσ. 126 κ.ἑ.

16. Πρβλ. Κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 46^ι, 5-4-1837, φ. 47, 5-4-1837, φ. 86^ν, 5-8-1837.

17. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β΄, σσ. 289-290.

18. Πρβλ. Κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 87^ι, 3-9-1837. Κ. Μαμώνη, *ἔ.δ.*, σσ. 191-192.

19. Richard Clogg, «Notes in some Karamanli books printed before 1850...», *Μικρασιατικά Χρονικά* 13 (1967), σσ. 521-563.

20. Κώδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 44^ν, 24-2-1837. *Αὐτ.*, φ. 46^ι, 5-4-1837.

Ὁ ζήλος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Παῖσιος ἐνστερνίσθηκε τὸ νόημα τῶν ἀπαγορευτικῶν, γιὰ τὴ διακίνηση τοῦ μισιοναρικοῦ ἐντύπου, διακηρύξεων τοῦ Γρηγορίου ΣΤ' τὸν ὀδήγησε στὴν ἀπόφαση νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος μιὰ σύντομη συγγραφικὴ δρᾶση. Δὲν ἤθελε νὰ χάσει χρόνο. Κάλεσε τοὺς τουρκόφω- τους συναρχιώτες του, μετὰ ἀπὸ ἐπίμονη παράκλησή τους, νὰ παραδώ- σουν τὰ καραμανλίδικα ἀντίτυπα τῆς Καινῆς Διαθήκης ποὺ κατεῖχαν, γιὰ νὰ διορθώσει ἐνδεχόμενα λάθη τους καὶ νὰ ἐπιστρέψει ἔπειτα τὰ βιβλία στοὺς κατόχους τους²¹. Τὸ πράγμα δὲν εἶναι ἄξιο ἀπορίας σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ χρονικὴ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ἡ κυκλοφορία χειρογράφων βιβλίων ποὺ διασφάλιζαν τὸ δόγμα μποροῦσε νὰ ὑποκαταστήσει τὸ δογματικὰ ἀμφισβη- τούμενο ἔντυπο²². Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν πραγματώθηκε ἢ σὲ ποιά κλίμακα πραγματώθηκε ἡ πρόταση τοῦ Παῖσιου γιὰ τὴ διόρθωση ἤδη τυπωμένων κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι γιὰ τὴν πνευματικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν τουρκοφώνων τῆς ἐπαρχίας του στράφηκε σὲ δύο δό- κιμα κατηχητικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα καὶ μετέφρασε στὴν τουρκικὴ. Τὸ ἕνα ἀπὸ αὐτά, τὸ «Ταμεῖον Ὁρθοδοξίας» τοῦ Θεοφίλου Καμpanίας, ἀναθεωρημένο ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πάριο, ἄγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο, δὲν τυπώθηκε σὲ μετά- φραση Παῖσιου²³. Τὸ δεῦτερο εἶναι ἡ «Ὁρθόδοξη Διδασκαλία» ἢ «Ἐπιτομὴ Χριστιανικῆ Θεολογίας», ποὺ συνέθεσε τὸ 1765 ὁ ἱερομόναχος, μετέπειτα ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τέλος μητροπολίτης Μόσχας, Πλά- των. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Πλάτων τὸ εἶχε συνθέσει γιὰ τὸν διάδοχο τότε τοῦ ρωσικοῦ θρόνου Παῦλο, μετέπειτα τσάρο Παῦλο Α' (1796-1801). Ἡ κατή- ρηση τοῦ Πλάτωνος δὲν ἔθεωρεῖτο μόνον ἀνάγνωσμα ἐπωφελέστατο γιὰ κάθε ὀρθόδοξο, ἀλλὰ καὶ κατάλληλο νὰ εἰσαχθεῖ, ἄλλοτε αὐτούσιο, ἄλλοτε μεταπλασμένο (ἐπιτομές, διαμόρφωση σὲ ἐρωταποκρίσεις), γιὰ τὴν ἐκπαί- δευση ὄλων τῶν βαθμίδων²⁴. Πολλὲς εἶναι οἱ μεταφράσεις του σὲ ὄλες τὶς γλῶσσες. Ὁ Παῖσιος ἔκρινε ὅτι ἦταν ἀναγκαῖα ἡ μετάφραση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς κατηχητικῆς συγγραφῆς τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸ ποίμνιό του, στὸ πνευμα-

21. Κῶδ. 69 Μουσείου Μπενάκη, φ. 45^ν, 24-2-1837, φ. 86, 1-8-1837, φ. 87^ρ, 10-9-1837.

22. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Γύρω σὲ μιὰ κατήχηση, Κοραῆς καὶ Κωνσταντίνου Τυπάλδος. Ἀθησαύ- ριστα κείμενα», *Κερκυραϊκὰ Χρονικά*, Δ' Πανότιο Συνέδριο. Πρακτικά: τόμος Β', Κέρκυρα, 26 (1982), σ. 186.

23. Κ. Μамώνη, *ἑ.ἀ.*, σ. 192. Κακῶς ἀποδόθηκε στὸν Παῖσιο Καισαρείας ἡ τουρκικὴ μετά- φραση τοῦ ἔργου *Βιβλίον ψυχοφελέστατον* τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου (Κωνσταντινούπολη 1835), βλ. Φ. Δ. Ἀποστολόπουλος, *ἑ.ἀ.*, σ. 223 σημ. 18. Ἡ μετάφραση αὐτὴ εἶναι ἔργο τοῦ Παῖσιου ἀπὸ τὸ Ἐρκιλέτι, βλ. περιγραφή: S. Salaville - E. Dalleggio, *ἑ.ἀ.*, σσ. 214-215. *Αὐτ.*, στὸ εὑρετήριο, ταυτίζονται οἱ δύο Παῖσιοι, ἀπὸ ὅπου εἶναι φανερό ὅτι παρασύρθηκε ὁ Φ.Δ. Ἀπο- στολόπουλος. Ἡ ταύτιση δὲν εἶναι ὀρθὴ γιὰ δύο λόγους: α) Ὁ Παῖσιος Καισαρείας εἶχε γεννηθεῖ στὰ Φάρασα καὶ β) τὸ 1835 ἦταν ἤδη μητροπολίτης καὶ θὰ ὑπέγραφε ὡς μητροπολίτης, ὅπως στὴ μετάφραση τοῦ Πλάτωνος.

24. Β.Δ. Καλλίφων, *Ἐκκλησιαστικὰ ἢ Ἐκκλησιαστικὸν Δελτίον*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σσ. 19-20.

τικό και ιδίως λεκτικό επίπεδο του οποίου προσπάθησε να προσαρμόσει το πρωτότυπο κείμενο· Έτσι επέφερε κάποιες μεταβολές, όπως απλουστεύσεις, προσθαφαιρέσεις, για να το καταστήσει πιο εύληπτο. Οί δύο πρόλογοι τής τυπωμένης μεταφράσεως του Παΐσιου, πρὸς τὸν πατριάρχη Γρηγόριο ΣΤ΄ και πρὸς τὸν ἀναγνώστη, ἀναφέρονται κυρίως στὴν ἀνάγκη νὰ ἐνδυναμωθεῖ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα στὴν ἐπαρχία του, καὶ στὶς προσωπικὲς του προσπάθειες ἐπὶ τριάντα πέντε χρόνια γιὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ²⁵.

III. ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΪΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Στὸν κώδικα 204 καταγράφονται ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα διασώζονται ἐνδιαφερόσους φάσεις ἀπὸ τὴ διαδικασία γιὰ τὴν ἔγκριση τῆς μεταφράσεως κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τοῦ χειρογράφου στὴν κρίση τῆς Κ.Ε. (24-4-1838) ὡς τὴν τελικὴ πατριαρχικὴ συγκατάνευση καὶ τὴν ἐκτύπωσή του (30-8-1839)²⁶. Ἀρχικὰ ὁ Παΐσιος, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη καὶ τὴ σύνοδο, ζητώντας οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, μὲ τὴν ἔγγραφη συνδρομητῶν, γιὰ νὰ προωθήσει τὴν ἔκδοση, ἐπεξηγεῖ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀνέλαβε τὴ μετάφραση κατηχητικοῦ ἔργου: ἐπειδὴ οἱ τουρκόφωνοι ὁμογενεῖς λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ δὲν εἶχαν στὴν καθομιλουμένη ὀθωμανικὴ γλῶσσα «*κανὲν σύγγραμμα περιεκτικὸν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς προόδου τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἱερῶν αὐτῆ[ς] μυστηρίων καὶ τοῦ θείου νόμου καὶ τῶν ἐντολῶν εὐρίσκονται εἰς ἕν χάος ἐσφαλμένων ἰδεῶν καὶ προλήψεων καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν τῆς κακοθείας τε καὶ δεισιδαιμονίας...*»²⁷. Θεωρεῖ ἔργο τῆς θείας πρόνοιας τὴ διάσωση τοῦ χριστιανισμοῦ στοὺς τουρκογλώσσους αὐτοὺς. Πολλοὶ ὅμως, γράφει, «*ἐστερημένοι τῆς ἀληθοῦς γνώσεως τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς ἀμωμητοῦ ἡμῶν πίστεως... ζῶσιν ἢ ὡς ἄλογα ζῶα ἢ ὡς ἄθρησκοὶ καὶ οὕτω δυστυχοῦντες κατ' ἄμφω ἀπόλλυνται*». Σύμφωνα μὲ τὴ διαπίστωση προκρίτων «*ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν*» ποὺ ἐπισκέφθηκαν πρὶν μερικὰ χρόνια διάφορες μικρασιατικὲς ἐπαρχίες, ἡ ἄγνοια τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας ἦταν σ' αὐτοὺς πρόξενος δυστυχίας. Ἐτσι θεώρησε χρέος του τὴ μεταφορὰ «*εἰς τὴν συνήθη αὐτοῖς διάλεκτον*» τοῦ ἱεροῦ τούτου βιβλίου²⁸. Σὲ

25. S. Salaville - E. Dalleggio, *ἔ.δ.*, σσ. 263-266.

26. Δίνεται ἡ ἡμερομηνία ἔγκρίσεως ποὺ ἀναφέρεται στὴν τυπωμένη μετάφραση τοῦ Παΐσιου, ΤΟΓΡΟΥ ΤΑΝΙΓΝ ΤΑΛΙΜΙ... 1839, σ. β', ἐπειδὴ ἡ τελικὴ ἔγκριση στὸ χειρόγραφο (σ. 32) εἶναι ἀχρονολόγητη. Βλ. καὶ Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες...*, Ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 409.

27. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 23, 24-4-1838.

28. *Αὐτ.*

ἐπιστολή του πρὸς τὸν μέγα πρωτοσύγκελλο Ἀθανάσιο ἐκθέτει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάσθηκε. Σχετικά μὲ τὶς μεταβολὲς ποὺ ἐπέφερε, ἀναφέρει ὅτι παρέλειψε τὶς ὑποσημειώσεις, οἱ ὁποῖες, ὅπως καὶ τὰ προλεγόμενα, δὲν ὑπῆρχαν στὸ πρωτότυπο σὲ ρωσικὴ γλῶσσα κείμενο, ἀλλὰ εἶχαν προστεθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερους μεταφραστὲς ἢ ἐκδότες. Πολλές, γράφει, ἦταν οἱ ἐπιμβάσεις του στὰ προλεγόμενα, ποὺ δὲν παρέβλαπταν ὁμως «τὸν νοῦν τῆς ὕλης», ἐλάχιστες δέ, καὶ σὲ μερικὰ μόνο σημεῖα, στὸ κείμενο²⁹. Δὲν παρεξέκλινε ἀπὸ τὰ νοήματα ἀλλὰ ἀπέβλεπε «εἰς μόνον τὸ εὐληπτον καὶ εὐγνωστον» αὐτῶν καὶ ἐξέφραζε τέλος τὴν ἐπιθυμία νὰ τυπωθεῖ ἡ μετάφραση ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἔγραψε «χωρὶς νὰ βάλῃ κάλαμον ἄλλος τις εἰς κανὲν μέρος αὐτῆς»³⁰.

Τὸ χειρόγραφο ὁμως ἔπρεπε νὰ περάσει ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Κ.Ε., ἡ ὁποία διατάχθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη νὰ προχωρήσει στὸ ἔργο τῆς³¹. Πράγματι ἡ Κ.Ε., μὲ τὴ συνεργασία τῶν τουρκομαθῶν ἱεροδιδασκάλων Λεοντίου, Ἰωσήφ καὶ Σωφρονίου, συνέταξε σχετικὴ ἀναφορὰ καὶ τὴν ὑπέβαλε στὸν πατριάρχη³². Οἱ τρεῖς ἱεροδιδασκαλοὶ πρῶτα μετέφρασαν στὴ νεοελληνικὴ ὁ καθένας χωριστὰ τὰ ἴδια ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ καραμανλίδικο κείμενο τοῦ Παϊσίου καὶ ὕστερα τὰ συνέκριναν γιὰ νὰ δοῦν ἂν εἶναι σύμφωνα μεταξὺ τους. Μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι τὰ ἀποσπάσματα πράγματι συμφωνοῦσαν μεταξὺ τους καὶ ἐπομένως «πιστῶς μετεφράσθησαν», προχώρησαν καὶ στὴν παραβολὴ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνος³³ (σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ὅπως ἀναφέρεται ρητὰ, τοῦ Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου)³⁴. Μὲ τὴν παραβολὴ

29. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 23. Γιὰ τὸν Ἀθανάσιο, βλ. Ἀν. Μ. Λεβίδης, *Πραγματεία περὶ πολιτισμοῦ... Ζινζίντερε 1899* (δακτυλογραφημένο στὸ ΚΜΣ), σσ. 185-186.

30. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σσ. 23-24.

31. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 24.

32. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σσ. 25-26. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις... Β'*, σσ. 283-286. Γιὰ τὸν Λεόντιο, βλ. Μαν. Ἰω. Γεδεών, «Λεόντιος ὁ Καισαρεύς», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 1 (1938), σσ. 63-71. Κ.Σ. Παπαδόπουλος, *ἑ.δ.*, σ. 456. Εἶναι διαφορετικὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸν Λεόντιο ποὺ εἶχε ἰδρύσει στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τυπογραφεῖο, βλ. Ἰ. Κάλφουλο, *ἑ.δ.*, II, σσ. 382-383. Ὁ Ἰωσήφ πιθανὸ νὰ εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ρώσου, βλ. S. Salaville - E. Dalleggio, *ἑ.δ.*, σ. 291. Γιὰ τὸν Σωφρόνιο [Χατζή-Ἀσλάνογλου], βλ. Σ. Ἀ. Χουδαβερδύλογο - Θεόδοτος, «Ἡ τουρκόφωνος ἑλληνικὴ φιλολογία, 1453-1924», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 7 (1930), σ. 303, σημ. 2. Ἐκδόσεις μεταφράσεων σὲ τουρκικὴ γλῶσσα τοῦ Σωφρονίου, βλ. S. Salaville - E. Dalleggio, *ἑ.δ.*, σσ. 233-235, 236-239. Evangelia Balta, *Karamanlidika Additions (1584-1900)*. *Bibliographie analytique*, Athènes 1987, σσ. 17-18.

33. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 25. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις... Β'*, σσ. 283-285.

34. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις... Β'*, σ. 284. Εἶναι μάλλον βέβαιο ὅτι τὴν ἴδια ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Κωνσταντίου χρησιμοποίησε καὶ ὁ Παῖσιος. Στὴν ἀπάντησή τῆς Κ.Ε. πρὸς τὸν πατριάρχη γράφεται ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ Παϊσίου στὴν τουρκικὴ ἔγινε «ἀπὸ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς Ἱερᾶς Κατηχίσεως τοῦ δοιδίμου Πλάτωνος Μόσχας τῆς ἐν τῇ Πατριαρχεῖου τυπογραφεῖω τυπωθείσης» (Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 32). Αὐτὴ ἡ τρίτη ἐκδοσὴ πρέπει, νομίζω,

αυτή αποδεικνυόταν ότι «ή εις τὸ τουρκικὸν γενομένη μετάφρασις παρὰ τοῦ ἁγίου Καισαρείας δὲν εἶναι πολλαχῶς σύμφωνος μὲ τὸν συγγραφέα Πλάτων»³⁵. ἔτσι, κατὰ τὴν Κ.Ε., δὲν μποροῦσε νὰ ὀνομασθεῖ οὔτε μετάφραση οὔτε παράφραση. Ὅρισμένα χωρία ἀπομακρύνονταν «ἀπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν πραγμάτων» γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γίνεи νέα ἐπεξεργασία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Παῖσιο καὶ νὰ ἐπιθεωρηθεῖ πάλι ἀπὸ ἄνδρες ἐμπειροῦς στὴν τουρκικὴ γλῶσσα καὶ στὰ ἐκκλησιαστικά³⁶.

Ὑπὸ τὴν ἐπὶ ἡρέα τῆς κριτικῆς ποῦ διατύπωσε ἡ Κ.Ε., ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πρὸς τὸν Παῖσιο. Δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μετάφραση ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους γενικὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ δὲν ἦταν παραδεκτὴ, ἐφόσον δὲν ἀποτελοῦσε πιστὴ ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου³⁷. Σὲ ἀπάντηση πρὸς τὸν πατριάρχη ὁ Παῖσιος ἐκφράζει τὴ λύπη του γιὰ τὴν ἀναβολὴ τῆς ἐκδόσεως καὶ διευκρινίζει ὅτι ἡ μετάφραση ἦταν σύμφωνη μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὶς γνώσεις τῶν τουρκογλῶσσων ὁμογενῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Παραδέχεται ὅτι «κατὰ μόνους τοὺς κανόνας τῆς μεταφράσεως καὶ παραφράσεως» ἔχουν δίκαιο οἱ διδάσκαλοι ποῦ ἀνέλαβαν «τὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἐπίκρισιν τοῦ ποῦ μὲν μεταφρασθέντος, ποῦ δὲ ἔρانیσθέντος» μεταφραστικοῦ τοῦ ἔργου. Ἀποφαίνεται δὲ κατηγορηματικά: «καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οὕτως ἤθελον μορφώσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο, παραβάντες ὅλους τοὺς κανόνας, ἂν ἐγνώριζον τὸ πνεῦμα καὶ τὸν βαθμὸν τῆς γνώσεως τῶν χριστιανῶν δι' οὓς οὕτως ἐσηματίσθη τὸ βιβλίον καὶ ἂν ἔβλεπον τὴν εἰς αὐτοὺς ἀνάγκην αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος ὡς ἐγώ»³⁸. Ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι τοῦ ἦταν εὐκολότερο νὰ δώσει μὴ κατὰ λέξη μετάφραση, ποῦ δὲ θὰ μποροῦσε ὁμως νὰ γίνεи κατανοητὴ «ἀπὸ πάντη ἀδαεῖς καὶ ἀμυήτους Καππαδόκας, Ποντίους, Νεοκαισαρεῖς, Παφλαγόνες, Γαλάτας, Λυκαονεῖς, Πισιδίους, Βιθυνίους καὶ Ἴωνες μὲ τὴν ἀπαράλλακτον μετάφρασιν καὶ τὴν τάξιν τοῦ πρωτοτύπου»³⁹. Δικαιώνει τοὺς κριτὲς καὶ ἐπικριτὲς μόνο γιὰ τὴν πρόταση ποῦ προβάλλουν, ὅτι, ἐφόσον δὲν τηροῦνται οἱ μεταφραστικοὶ κανόνες, τὸ βιβλίον δὲν πρέπει νὰ ὀνομασθεῖ μετάφραση, ὑποδεικνύει δὲ τὸν προσφορότερο τίτλο: «Βιβλίον ὀρθόδοξον ὀνομαζόμενον ἐκλογὴ καὶ ἐκθεσις τῶν νοημάτων τῆς Ὀρθοδόξου Διδασκα-

---

νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν ἀνώνυμη μετάφραση (1835) ποῦ ὁ Κ.Σ. Παπαδόπουλος ἀπέδωσε στὸν Κωνσταντῖνο (ἔ.ἀ., σ. 435, σημ. 1), ἀντὶ τοῦ Κοραῖ (Δ.Σ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, σ. 373, ἀρ. 2540). Στὸν πρόλογο τοῦ ὀνόμου μεταφραστῆς γράφει ὅτι ἡ μετάφρασή του ἐρχεται «τρίτον εἰς φῶς», μετὰ τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς Λειψίας καὶ τὴ δευτέρη τῆς Βιέννης (Ὀρθόδοξος Διδασκαλία... Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1835, σ. 32).

35. Κώδ. ΓΑΚ 204, σ. 25. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β', σ. 285.

36. Κώδ. ΓΑΚ 204, σ. 26. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β', σσ. 285-286.

37. Κώδ. ΓΑΚ 204, σσ. 27-28, 10-6-1838. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις...* Β', σσ. 280-283.

38. Κώδ. ΓΑΚ 204, σ. 28, 30-6-1838.

39. Κώδ. ΓΑΚ 204, σ. 30, 30-6-1838.

λίαις τοῦ ᾄοιδίου Πλάτωνος εἰς ὀθωμανικὴν διάλεκτον...»⁴⁰. Προτείνει ἀκόμη τὸ βιβλίον, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση, νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἀπὸ τὸν Λεόντιο «εἰς μόνον τὸ λεκτικόν, ἵνα μὴ τυπωθῆ καμμία παραδρομὴ τῶν ἀντιγραφῶν», ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν διέθετε τὸν ἀπαιτούμενο γιὰ τὴν ἀναθεώρηση χρόνον. Κοινοποιεῖ ἐπίσης τὴν πρόθεσίν του νὰ μεταφράσει καὶ «ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα ἀναγκαῖα κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἐποχὴν εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀλλογλώσσους ὁμογενεῖς, φυλάξας δλοὺς τοὺς κανόνας τῆς μεταφράσεως»⁴¹.

Ἡ πρόταση τοῦ Παΐσιου εἰσακούσθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ Λεόντιος ἦλθε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο κλήθηκε. Ὁ Παΐσιος θέλησε νὰ ἐνημερώσει καὶ αὐτὸν γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἀκολούθησε στὴν ἐργασία του, μὲ σκοπὸ τὴ διαβίβαση τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν στὴ σύνοδο καὶ στὴν Κ.Ε. Στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Λεόντιο ἀναφέρεται καὶ πάλι στὶς μεταφραστικὲς του τροποποιήσεις καὶ στὴν αἰτιολόγησή τους: «Ἡ μεταφρασις ἡμῶν, ἐὰν καὶ ἔχη προσθαφαιρέσεις καὶ μεταβολὰς τινὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν εἰς τὰ προλεγόμενα τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ἐκδότου τινός, ὀλίγας δὲ καὶ εἰς τὸ κείμενον καὶ τὰς ἐπεξηγήσεις τοῦ συγγραφέως, δὲν ἀφίσταται δ' ὅμως τελείως ἀπὸ τὰ οὐσιώδη νοήματα καὶ ὅτι, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς γνώσεως καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ εὐρισκομένων ὀθωμανογλώσσων ὀρθοδόξων ὁμογενῶν, οὕτως ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῆ τὸ ἱερὸν τοῦτο καὶ ὑψηλὸν θεολογικόν [βιβλίον] καὶ ὅτι ἄλλως πῶς ἀδύνατον εἶναι νὰ νοηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς καὶ ἀμαθεῖς ὁμογενεῖς τοῦ θέματος τούτου»⁴².

Ὁ πατριάρχης σὲ ἐπίσημη ἐντολὴ του πρὸς τὸν Λεόντιο τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ διεξέλθει τὸ σύγγραμμα καὶ νὰ ἐλέγξει «μετ' ἐπιστασίας τόσον τὰ νοήματα ὅσον καὶ τὴν φράσιν καὶ λέξιν» καὶ γενικὰ νὰ προβεῖ σὲ «λεπτομερῆ ἔρευναν, καθὼς ἀπαιτεῖ τοιοῦτου θεολογικοῦ πονήματος ἢ ὕλη» τέλος τὸν καλοῦσε νὰ κοινοποιήσει τὶς παρατηρήσεις του καὶ στὰ λοιπὰ μέλη τῆς Κ.Ε.⁴³, ἢ ὁποῖα διατύπωσε τὴν τελικὴ τῆς κρίσης, ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη τῆς τῶν παρατηρήσεων ποὺ εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Λεόντιο. «...Καὶ δὴ συνελθόντες εἰς ἓν αὐτὸς οὗτος ὁ κύρ Λεόντιος καὶ ὁ ἐν ἱεροδιδασκάλοις κύρ Ἰωσήφ καὶ αἰδεσιμώτατος ἐν ἱερεῦσι κύρ Σωφρόνιος, οἱ τῶν τουρκικῶν καλῶς εἰδότες διάλεκτον, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς μέλη, καὶ ἐπιστήσαντες πᾶσαν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως σημειωθέντα ὑπὸ τοῦ κύρ Λεοντίου ἅπαντα, διήλθομεν αὐτὰ μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἐπιμελείας, παρατηροῦντες ἐν ἑκαστῶν αὐτῶν ἀκριβῶς κατὰ τε λέξιν καὶ φράσιν, ἐπισκεπτόμενοι αὐτῶν οὐ μόνον τὸ λεκτικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ πραγματι-

40. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 30, 30-6-1838. Αὐτ., ὁ τίτλος στὰ караманλѝδικα.

41. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 30, 30-6-1838.

42. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 31, 30-7-1838.

43. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 31, Αὐγούστος 1838.

κόν· δι' ὃ κατὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἐσκεμμένην ἀναθεώρησιν ταύτην τῶν σημειωθέντων καὶ παρ' αὐτοῦ διορθωθέντων, τὸ σύγγραμμα οὕτω διορθωθὲν καὶ μῆτε τῆς κυριολεξίας ἀπομακρυνόμενον, μῆτε τῆ καθ' αὐτὸ ἐννοία τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ἀπαιτουμένης σαφηνείας εἰς τὴν τῶν λεγομένων εὐκολωτέραν κατάληψιν, κατὰ τὰς κατὰ μέρος ἡμῶν σημειώσεις ἀφιστάμενον, ἡμεῖς μηδεμίαν ὄλως ἐν αὐτῷ μεταβολὴν ποιησάμενοι οὔτε εἰς τὴν καθόλου τοῦ λόγου ὕψην οὔτε εἰς τὴν διάταξιν καθ' ἣν ἡ Αὐτοῦ Σεβασμιότης ἐνέκρινεν ἵνα ἐκθέσῃ τὴν κατηχητικὴν ταύτην διδασκαλίαν εἰς εὐληπτοτέραν, ὡς λέγει, τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων ἐρμηνείαν καὶ τῶν μελλόντων ἀναγινώσκειν ἐκεῖνων λαῶν πληρεστέραν κατάληψιν, ἐκρίναμεν ἵνα διὰ τοῦ τύπου ἐκδοθῆ... Οὕτω θεωρηθεῖσα, οὐδὲν ἔτι περιέχει οὔτε τοῖς ἱεροῖς δόγμασιν ἐναντίον οὔτε τῆς ἠθικῆς τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἀσύμφωνον καὶ ἀπᾶλλον οὔτε πολιτικῶς οὐδαμῶς ἀντιβαῖνον. Δι' ὃ καὶ οὐδὲν τὸ κωλύον καὶ διὰ τοῦ τύπου ταύτην ἐκδοθῆναι ὑπὸ ὑπογραφῆν: Ἰερά Κατήχησις εἴτων Ὁρθόδοξος Διδασκαλία τῆς πίστεως ἀπὸ τῆς τοῦ αἰοιδίμου Πλάτωνος Μόσχας συναθροισθεῖσα καὶ μορφωθεῖσα καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν διάλεκτον μετενεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου γέροντος ἀγίου Καισαρείας κῦρ Παΐσιου εἰς χρῆσιν τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὀρθοδόξων χριστιανῶν οὐ ἔνεκα καὶ ὑπογραφομέθα... ὁ Ἰωαννῖναν Ἰωαννίκιος, ὁ πρῶτον] Μ[εσημβρίας] Σαμουήλ, ὁ Συνάδων Βενιαμίν, Εὐσέβιος ἱεροδιδ., Λεόντιος ἱερομόναχος, Διονύσιος ἱερομόναχος, Ἰωσήφ ἱεροδιδ., Σωφρόνιος ἱεροδ., Γρηγόριος μοναχός»⁴⁴.

Μετὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴ διάδοσή του σὲ ὄλες τὶς τουρκόφωνες περιφέρειες. Μὲ ἐπιστολὴ του τὸ Νοέμβριο τοῦ 1839 κάλεσε τοὺς μητροπολίτες Ἀμασειας, Πισιδίας, Νεοκαισαρείας καὶ Φιλαδελφείας νὰ φροντίσουν γιὰ τὴ διανομὴ τῆς μεταφράσεως στοὺς χριστιανοὺς τῆς περιφέρειάς τους. Ὁ Παῖσιος ἀπέστειλε σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς περιφέρειες αὐτὲς ὅσα ἀντίτυπα εἶχε ἐγκρίνει ὁ ἴδιος⁴⁵.

Ἀπὸ ὅλη τὴ διαδικασία γιὰ τὴν τελικὴ ἔγκριση τῆς μεταφράσεως τοῦ Παΐσιου ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, πέρα ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις ἢ καὶ ἀντιρρήσεις ποὺ θὰ εἶχε κανεῖς νὰ προβάλλει γιὰ τὴν ἔπαρκη ἀυστηρότητα καὶ σχολαστικότητα μετὰ τὴν ὅποια λειτουργοῦσε ἡ Κ.Ε., συνάετα ἓνα βέβαιο συμπέρασμα. Τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὸ 1836 δὲν ἀσκεῖ μόνο ἔλεγχο αὐστηρὸ στὰ διάφορα μισιοναρικὰ ἔντυπα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἔργα ποὺ ἀπέβλεπαν στὴ στήριξη τῆς ὀρθοδοξίας καὶ μάλιστα συγγραφέων στενὰ σ' αὐτὸ προσκειμένων. Λίγο προγενέστερα, ἡ ἴδια αὐστηρότητα εἶχε ἐπιδειχθεῖ σὲ λογίους ὅπως ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Ἰλαρίων καὶ ὁ Κ. Τυπάλδος⁴⁶. Ἡ περίπτω-

44. Κῶδ. ΓΑΚ 204, σ. 32.

45. Μαν. Ἰω. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις... Β'*, σσ. 332-333.

46. Κ. Μαμόνη, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ Κοραϊσμός», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Κοραῖς καὶ Χίος»* (Χίος, 11-15 Μαΐου 1983, τόμος Β'), Ἀθήνα 1985, σσ. 196-197.

ση του Παΐσιου είναι χαρακτηριστική. Ἄνωτερος κληρικός, με δοκιμασμένη ἀφοσίωση στό ποίμνιό του, ἀπό τούς πιό ἔμπιστους συνεργάτες τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄, ἀντιμετώπισε τήν αὐστηρότητα τῆς πατριαρχικῆς κριτικῆς στήν ὁποία ἀναγκάσθηκε νά ἀντιτάξει κατὰ κάποιο τρόπο τήν ἀπολογία του.